

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व
उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे

● जुलै २०१९ : शके-१९४१

◆ संपादक ◆

डॉ. अशोक भोसले
सचिव, राज्यमंडळ, पुणे

कार्यकारी संपादक

डॉ. शशिकांत चव्हाण
सहसचिव, राज्यमंडळ, पुणे

◆ सहायक संपादक ◆

श्री. गोवर्धन सोनवणे
संशोधन अधिकारी

◆ संपादक मंडळ ◆

सदस्य

डॉ. स्नेहा जोशी
डॉ. जयश्री अत्रे
श्री. ज्ञानेश बावीकर

◆ सल्लागार मंडळ ◆

डॉ. शकुंतला काळे
अध्यक्ष, राज्यमंडळ, पुणे

सदस्य

श्री. महेश करजगांवकर
श्री. तुकाराम सुपे
श्री. शरद गोसावी
श्री. कृष्णकुमार पाटील

शिक्षण संक्रमण

लेखानुक्रम

■ मनोगत	४
■ आधी पोटोबा मग विठोबा	सुचरिता पोरे ५
■ अंकिला मी दास तुझा	संजीवनी बोकील १०
■ बालकवींची कविता / काव्यफुले	मधुकरराव एरंडे १२
■ स्व-विकास व कलारसास्वाद समृद्ध	
जीवनाचा आस्वाद	वंदना हुळबत्ते १५
■ Activity Sheet : English First Language	Shridhar Nagargoje १८
■ Stress Free Life	Madhumati Joseph २२
■ शैक्षणिक विकासामध्ये पालकांचे योगदान	डॉ. आनंद पाटील २५
■ कृती एक उपयोग अनेक	क्रांती कुंझरकर ३०
■ जीवन समृद्धीचा प्रभावी छंद - वाचन	सचिन उकिरडे ३३
■ आधुनिक तंत्रज्ञान आणि सौरसंशोधन	विवेक भालेराव ३६
■ विद्यार्थी विकासासाठी वक्तृत्वकला	डॉ. दिलीप गरुड ३९
■	
■ वर्तनवादाकडून रचनावादाकडे जाताना	कांचन जोशी ४५
■ निवेदन	४८
■ वाचकांचे अभिप्राय	५०

‘शिक्षण संक्रमण’ हे मासिक मालक, महाराष्ट्र स्टेट बोर्ड ऑफ सेकंडरी अँड हायर सेकंडरी एज्युकेशन, पुणे यांच्यासाठी मुद्रक व प्रकाशक डॉ. अशोक बंडूजी भोसले यांनी डिलाईट प्रिंटर्स, १६-ए, हिमालया इस्टेट, शिवाजीनगर, पुणे-४११ ००५ येथे छापून स.नं. ८३२-ए, फायनल प्लॉट नं. १७८, १७९, बालचित्रवाणीजवळ, आधारकर रिसर्च इन्स्टिट्यूटमार्गे, भांबुर्डा, शिवाजीनगर, पुणे-४११ ००४ येथे प्रसिद्ध केले.

संपादक : डॉ. अशोक बंडूजी भोसले

- वर्गणी मनीऑर्डरने किंवा ड्राफ्टने पाठवावी. **वार्षिक वर्गणी** : माध्य.शाळा/क.म.विद्यालय/शिक्षक/पालक रु.२००/- किंवा किंमत रु. २०/-
 - **Email** : secretary.stateboard@gmail.com | **Website** : http://www.mahahsscboard.maharashtra.gov.in | **फोन** : ०२०-२५७०५०००
 - शिक्षण संक्रमण अंकाची वर्गणी पुढील नावाने पाठविण्यात यावी.
‘सचिव, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे’ किंवा
'SECRETARY, MAHARASHTRA STATE BOARD OF SEC & HIGHER SEC EDUCATION PUNE'
 - अंकातील लेखांचे अन्यत्र कोठेही पुनर्मुद्रण करण्यासाठी राज्यमंडळाची पूर्वानुमती घेणे आवश्यक आहे.
- महत्त्वाचे** : या अंकात व्यक्त झालेली मते त्या त्या लेखकाची स्वतंत्र असतात; मंडळ त्यास सहमत असेलच असे नाही.

मान्सुन आला, सर्व चराचरा सुखावून गेला. तहानलेली सृष्टी तप्त झाली. शाळेच्या सुट्ट्या संपून विद्यार्थी शाळेत आल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या किलबिलाटाने शाळाही शहाखून गेल्या. मातीच्या सुगंधा बरोबर नव्याकोऱ्या पुस्तकांचा सुगंध घेऊन शाळा सुरू झाल्या.

जुलै महिना म्हणजे नवीन शालेय वर्षात स्थिरावण्याचा काळ. शालान्त परीक्षेमध्ये यशस्वी झालेल्या विद्यार्थ्यांचे मनःपूर्वक अभिनंदन! उत्तम फलश्रुतीच्या या निर्भळ आनंदाच्या क्षणी जे विद्यार्थी यशस्वी होऊ शकले नाहीत त्यांना मानसिक आधार देणे, त्यांच्या पंखांना नव्याने बळ देऊन त्यांची इच्छाशक्ती प्रदीप्त होते ते पुनःच यशाकडे वाटचाल करतील यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करणे हेही काम आपलेच आहे. शिक्षक हे करू शकतात यावर आमचा विश्वास आहे.

शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीस सर्व विद्यार्थ्यांनी, पालक, शिक्षक, मुख्याध्यापक तसेच शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांनी पुढील शैक्षणिक वर्षातील अभ्यासाचे संपूर्ण वेळापत्रक तयार करावे. या वेळापत्रकानुसार विद्यार्थ्यांकडून अभ्यास करून घ्यावा. असा नियोजनबद्ध अभ्यास केल्यामुळे वर्षाच्या शेवटी विद्यार्थ्यांवर अभ्यासाचा अचानक ताण येणार नाही. विद्यार्थ्यांनी वर्षभर नियोजनबद्ध अभ्यास केल्यामुळे त्यांचा हस्त-खेळत अभ्यास होईल.

शाळाप्रमुखांनी शिक्षकांसाठी जाणीव जागृती प्रबोधन कार्यशाळा आयोजित कराव्यात. इ. १० वीतील विद्यार्थ्यांना यशाच्या पायाभरणीसाठी काय करता येईल? त्यासाठी सर्वच विषयशिक्षकांचे मनस्वी सहकार्य अपेक्षित असते. उपक्रमशीलतेचा एक नवा ध्यास देणारा 'आधी पोटोबा मग विठोबा' हा लेख, शैक्षणिक विकासांमध्ये पालकांचे योगदान', 'कृती एक उपयोग अनेक' अशा शैक्षणिक विषयावरील अभ्यासपूर्ण लेखांचा अंकात समावेश आहे.

महाराष्ट्राचे माजी मुख्यमंत्री, हरितक्रांतीचे जनक वसंतराव नाईक यांची १ जुलै रोजी व स्वराज्य, स्वदेश, स्वभाषा व राष्ट्रीय शिक्षण ही समाजोद्धाराची चतुःसूत्री समाजाला देणारे नरकेसरी लोकमान्य टिळक यांची २३ जुलै रोजी जयंती आहे. त्यानिमित्त या दोन्ही स्वयंप्रकाशी नेत्यांना आदरपूर्वक वंदन! "येत्या ५० वर्षात फक्त मातृभूमी हेच आमचे दैवत असू दे!" युवकांना तेजस्वी प्रेरणा देणारे 'उत्तिष्ठत प्राप्य वरान्निबोधक' असा कार्यप्रवणतेचा संदेश देणारे थोर तत्त्वज्ञ तत्त्वज्ञ स्वामी विवेकानंद यांचा ४ जुलै रोजी स्मृतिदिन आहे. त्यानिमित्त या तेजस्वी भारतपुत्राला त्रिवार वंदन!

सर्व विद्यार्थी, पालक, शिक्षक, मुख्याध्यापक तसेच शिक्षकेतर कर्मचारी यांना पुढील शैक्षणिक वर्षासाठी व त्यांच्या सकल्पपूर्तीसाठी हार्दिक शुभेच्छा!

डॉ. शकुंतला काळे

अध्यक्ष,

आधी पोटोबा मग विठोबा

सुचरिता पोरे

☎ ९४२१६८०५६५

पदार्थ तयार करताना कोणत्याही पातळीवर थोडेसे चुकल्यास पदार्थाची चव बिघडते. त्यासाठी कोणती दक्षता घ्यावी लागणार आहे. याची चर्चा तास संपला तरी रंगायची. एखादे कौशल्य संपादन करणे आणि सरावाने त्यामध्ये प्रगती करणे म्हणजे काय असते याचाही विचार व्हायचा. स्वयंपाकामध्ये विज्ञान आणि कलेचा सुरेल संगम असतो. त्यामुळे आईच्या हाताची सर कुणालाच कशी येत नाही, अशा प्रकारचे बोलणे पण व्हायचे. एकूणच या उपक्रमामुळे ते थोडे दिवस मी म्हणजे 'मास्टर शेफ आणि आमचा वर्ग म्हणजे 'किचन के सुपरस्टार' झाला होता.

आम्ही साक्षीदार होतो. अवघ्या एकविसाव्या वर्षी नामांकित विद्यापीठात स्कॉलरशीप मिळवणे खरोखर स्पृहणीय होते. 'शुभास्ते पन्थानः सन्त' साठी समारंभाचे आयोजन केले होते. विवेकानंदांच्या पदस्पर्शाने पुनीत झालेल्या भूमीत ज्ञानार्जनाकरिता हा गुणी मुलगा निघालाय याचा आनंद त्या छोटेंखानी कार्यक्रमात ओसंडून वाहत होता. आईच्या डोळ्यांत मात्र एकीकडे मुलाविषयीचा सार्थ अभिमान तर दुसरीकडे लाडक्याला दोन वर्षांसाठी सातासमुद्रापार पाठवणीची काळजी दिसत होती. सगळा कौतुकसोहळा मी पहात होते.

तेवढ्यात उत्सवमूर्ती जातीने येऊन म्हणाला, "मावशी, माझ्या गिफ्टची आठवण आहे ना?" "कशी काय विसरेन?" असे म्हणून मी वेगवेगळे कोरडे मसाले, लोणची, मुरंब्याचा बॉक्स आणि सोप्या रेसीपीज लिहिलेली डायरीपण त्याला दिली.

आता पोटपूजेचा प्रश्न सुटेल आणि अभ्यासपण करता येईल म्हणून तो खुश झाला. घरात एकुलताएक वंशाचा दिवा म्हणून लाडका असल्याने भांडंभर पाणीपण घ्यायची सवय नसलेला हा मुलगा शिक्षण, अर्धवेळ नोकरी आणि स्वयंपाकासह स्वावलंबन अशा तिहेरी आघाड्यांवर काम करायचं शिवधनुष्य पेलणार होता. स्वयंपाकाच्या बारीकसारीक टिप्ससह प्रॅक्टिकल करून झाले होते. स्वावलंबनाचे ट्रेनिंग घरच्या घरी घेऊन हा आता दूरदेशी निघाला होता.

मला यानिमित्ताने काहीतरी सुचालायला लागले होते. 'देखणे ते हात ज्यांना निर्मितीचे डोहळे' याप्रमाणे विद्यार्थ्यांच्या छोट्याछोट्या हातांना काहीतरी कृती करायला मनापासून आवडतात. या मुलांना मधल्या वेळचे पोटभरीचे पदार्थ उपक्रम म्हणून शिकवायला काय हरकत आहे, असे वाटत होते. त्यावर्षी मान्सून लपंडाव न करता धो धो बरसत होता. एव्हाना मुलंपण शाळेत स्थिरावली होती. 'कल करे, सो आज करे' म्हणत जुलैमधल्या पालकसभेत मी याबद्दल सांगितले. आठवी आणि नववीच्या वर्गातल्या मुलांच्या पालकांची उपस्थिती नेहमीसारखीच चांगली होती. ८ वी क आणि ९ वी क च्या सेमी इंग्रजी वर्गातल्या विद्यार्थ्यांना पाच बुधवार डबा स्वतःच्या हाताने बनवून आणायचा होता. वडीलमंडळींना थोडेफार कुतूहल वाटत होते पण त्यांची संख्या मोजकीच होती. बऱ्याचशा आई-पालक मात्र उत्साही दिसत नव्हत्या. अनेक चेहऱ्यांवरची नाराजी मला स्पष्ट दिसत होती. न रहावून एका मातेने शेवटी विचारलेच, 'मॅडम नाटक,

विज्ञान, वाचन सगळं आम्ही समजू शकतो पण हे कशाला? आमच्या मुलांना स्टो, गॅसपाशी जायचं माहीत नाही. बारीकशी ठिणगी पडली की वणवा पेटायला कितीसा उशीर लागतो' त्याप्रमाणे कशाला तो डबा करायला सांगायचा, भाजले कापले तर..., 'पदार्थ बिघडला तर 'शाळेत दिवसभर उपाशी बसावं लागेल इथपासून ते 'मुलगा स्वयंपाक घरात कशाला यायला पाहिजे' अशा संरक्षक कठड्यांच्या पोलादी भिंतींना तोंड फुटले आता त्यांना शांत करण्याचे आव्हान माझ्यासमोर उभे ठाकले. मी निग्रहाने हे कारायचेच असे मनाशी पक्के केले होते. त्यामुळे न रागवता त्यांचे वाकबाण झेलले आणि समजुतीच्या स्वरात त्यांच्याशी बोलले. नुकताच अनुभवलेला प्रसंग सांगितला गरज म्हणून अडीअडीचणींसाठी त्याला थोडेफार पदार्थ बनवता आले पाहिजेत; ते किती आवश्यक आणि उपयुक्त आहे पटवून दिले. सुदैवाने आपले घरचे स्वयंपाकघर ही एक प्रकारची सुसज्ज प्रयोगशाळा सहज उपलब्ध आहे. तुमचे लक्ष तर असणारच आहे. फक्त पाच बुधवार त्यांची लुडबुड तुम्ही खपवून घ्या. कोणतेही काम कमीपणाचे नसते. आचारी वगैरे म्हणून हिणवणे पण बरोबर नाही. न जाणो भविष्यकाळात त्याने यात कौशल्य संपादन करायचे ठरवले तर करियरच्या नव्या वाटा नव्या दिशा देखील सापडतील. माझे लहानसहान अनुभव कल्पनाशक्तीच्या जोरावर सजवून मांडले. विठ्ठल कामतांच्या 'इडली-ऑर्किड आणि मी' या पुस्तकाचा बोलताना ब्रह्मास्त्रासारखा वापर केला. थोड्याशा नाखुशीनेच सगळे तयार

झाले.

अर्धा गड तर काबीज केला होता. मुलांना खटपट करणं मनापासून आवडतं त्यामुळे पुढची काळजी नव्हती. अजून वर्गात करायला काहीच सांगितले नव्हते. पण कालच्या सभेचा परिणाम म्हणून येत्या बुधवारी काय बनवायचे, कसे करायचे अशा प्रश्नांची सरबत्ती वर्गावर गेल्यागेल्या सुरू झाली. त्यांना विचारले आज कोणवार आहे? 'गुरुवार' एकसुरात उत्तर आले. मग एक नाहीतर पुढचे पाच बुधवार आपण 'आधी पोटोबा मग विठोबा हा उपक्रम राबवणार आहोत. येत्या मंगळवारी मी तुम्हाला सर्व काही सांगणार आहे. आता वेळ वाया घालवू नका अभ्यास सुरू करू' मुलं ती घरी आईने आणि शाळेत बाईंनी सांगितले की त्यांना ऐकावे लागतेच. मीपण येणाऱ्या प्रत्येक मंगळवारी सुटसुटीत, मधल्या वेळच्या खाण्याच्या पदार्थाविषयी सांगायच ठरवलं आणि विषय संपवून नेहमीप्रमाणे तासाची सुरुवात केली.

बघता बघता चार दिवस संपले आणि सोमवार उजाडला. तेव्हा लक्षात आले येत्या बुधवारी आषाढी आहे. विठ्ठलाच्या कृपेने त्यावर्षी तो सुटीचा दिवस नसल्याने शुभारंभ करता आला. पण माझी थोडी अडचण झाली. कारण सुरुवात गोड शिऱ्यापासून करावी असे ठरवले होते. एकादशी दुप्पट खाशी या पुलंच्या 'उपास' या लेखाचा संदर्भ आठवून उपवासाची खिचडी हा पदार्थ ठरवला. सुदैवाने सगळ्यांच्या घरी आवश्यक सामग्री असणारच

होती. वर्गात साहित्य, कृती व योग्य नियोजन याविषयी सुस्पष्टपणे सांगितले. वहीत कृती लिहून दिली. अगदी तपशीलवार म्हणजे आज रात्रीच वाटीभर साबुदाणा धुऊन तो बुडेपर्यंत थोडेसे पाणी घालून भिजत ठेवा. सकाळी स्वतः त्याची खिचडी बनवायची आहे. फोडणी कशी करावी, ते डालडा किंवा वनस्पती तूप का वापरायचे नाही तेपण सांगितले. एखाद्याच्या आईने ऐकलेच नाही तर दोन चमचे साजूक तूप वापरा. शेंगदाण्याचा कूट चालतो पण फोडणीला शेंगदाण्याचे तेल चालत नाही. यामागचे शास्त्र मला अजूनपण कळलेले नाही. चवीप्रमाणे मीठ, कूट आणि असल्यास उकडलेल्या बटाट्याचे काप घालून मंद आचेवर पाच-सहा मिनिटे परतत असताना काय काळजी घ्यायची, सगळे समजावून सांगितले. डब्यात भरल्यावर थोडं खोबरं कोथिंबीर आणि लिंबाची फोड शक्य असल्यास वरून पिळूही शकता असे स्टेपवाईज वहीत लिहूनही दिले.

स्वनिर्मित खिचडी दुसऱ्या दिवशी सगळ्यांनी बनवून स्टाफ रूममध्ये दाखवण्यासाठी, पाहिजे तर थोडी चव घेण्यासाठी आणली. कुणाची थोडी चिकट तर कुणाची अगदी मोकळी आणि बऱ्याच जणांची एखाद्या सुगरणीसारखी निगुतीने रांधलेली खिचडी पाहिली. जमून आलेली चविष्ट खिचडी विद्यार्थ्यांनी स्वतः केली की आईने केलेली आणली असे प्रश्न विचारून सगळ्यांनी शहानिशा देखील केली.

त्यानंतरचे बुधवार कांदेपोहे-उपीट -

डाळतांदळाची खिचडी असे क्रमाने झाले. आमचा राहिलेला शिरा बनवून विद्यार्थ्यांनी शेवट गोड केला. पाचही मंगळवारच्या तासाला वर्गात साहित्यकृती सांगताना, लिहून देताना माझा कस लागायचा, तास कधी संपायचा तेच कळायचे नाही. विज्ञानाचा प्रयोग उपकरणे, साहित्य वापरून करून दाखवता येतो. पण पदार्थ चांगला, बिनचूक होण्यासाठी स्वतः कोणतीच कृती न करता मुलांना केवळ तोंडी समजावून सांगावे लागत होते. नुसत्या बोलण्यातून स्वयंपाकघरातील पदार्थ शाळेत समजावून द्यावे लागत होते. 'भिजणे-भाजणे-परतणे-धुणे-भिजवणे-शिजवणे-वाफवणे असे सगळे शास्त्र स्पष्ट केले जात होते. सर्व कृती अचूक होण्यासाठी डोळे-नाक-हात यांचा सुयोग्य वापर करणे अपरिहार्य असते. पदार्थ कच्चा राहू नये, करपू नये यासाठी बारकाईने निरीक्षण करणे आणि चिकाटीने, आवडीने करणे याचे शास्त्रशुद्ध प्रशिक्षण देण्यासाठी बारकाईने विचार करून बोलावे लागत होते.

पदार्थ तयार करताना म्हणून कोणत्याही पातळीवर थोडेसे चुकल्यास पदार्थाची चव बिघडते. त्यासाठी कोणती दक्षता घ्यावी लागणार आहे. याची चर्चा तास संपला तरी रंगायची. एखादे कौशल्य संपादन करणे आणि सरावाने त्यामध्ये प्रगती करणे म्हणजे काय असते याचाही विचार व्हायचा. स्वयंपाकामध्ये विज्ञान आणि कलेचा सुरेल संगम असतो आईच्या हाताची सर कुणालाच कशी येत नाही. अशा प्रकारचे बोलणेपण व्हायचे. एकूणच या उपक्रमामुळे ते थोडे दिवस मी म्हणजे

'मास्टर शेफ आणि आमचा वर्ग म्हणजे 'किचन के सुपरस्टार' झाला होता.

दीड महिन्यात आमचा उपक्रम समाप्त झाला. 'खादाडी' म्हणून त्याची कुणी टवाळीपण केली. दुसरे सत्र सुरू झाले. आता आम्हाला नवीन पदार्थ करायचे आहेत असं मुले म्हणू लागली. 'मॅडम पिकचरमध्ये कसं नेहमी 'आलू का पराठा,' 'गाजर का हलवा' वगैरे बनवतात. तसे भारी भारी काहीतरी करू या असं कुणीकुणी सुचवलं. तेव्हा तुम्ही तसे हिरो वगैरे झाल्यावर शिकू या असे सांगितले. तुमचा हट्टच असेल तर या सत्रात आपल्या पोटभरीच्या पंचरत्न पदार्थांची पुनरावृत्ती करू या. तुमची आवड आणि आईची सवड पाहून सुटीत तिच्या दिग्दर्शनाखाली हवे ते शिकू शकता. शाळेपुरते एवढे करता येईल असे बजावले. या सत्रातला उजळणी उपक्रम ऐच्छिक ठेवला. साबुदाणा चांगला भिजला पाहिजे तर पोहे चाळणीतून निथळून पाण्यातून काढून ठेवले पाहिजेत. रवा, तांदूळ, कच्चा राहू नये, अगदी फडफडीत किंवा खीर होता कामा नये यासाठी काय काळजी घ्यायची याच्या पुन्हा एकदा सूचना वगैरे सोपस्कार झाले. काही मुलांनी आवडीने त्यात सहभाग घेतला आणि मित्रांचे अनुकरण करत न सांगता बाकीच्यांनीही पदार्थ बनवले. कार्यानुभव प्रत्यक्ष घेतला.

विद्यार्थ्यांना सहज उपलब्ध सामग्रीतून पोटभरीचे पदार्थ स्वतःला बनवता यावेत हा उद्देश सफल झाला होता. स्वयंपाकघर या प्रयोगशाळेची ओळख मुलांना व्हावी. उपक्रम खर्चिक असणार

नाही आणि पदार्थ सोपा सुटसुटीत न बिघडणारा असेल याची काळजी घेतली होती. माणसाच्या हृदयाकडे जाण्याचा मार्ग त्याच्या पोटातून जातो असं म्हणतात. पण माझ्या विद्यार्थ्यांनी स्वतः बनवलेल्या पदार्थाचा कृतिशील आनंद पोटापर्यंत पोहोचवला होता. मागच्या पालकसभेत नाक मुरडणारे काही पालक आमचा मुलगा स्वयंपाकात मदत करू का म्हणतो. तुझ्यासारखं चवदार बनवायला मला येईल का असेपण म्हणतो असे सांगून मला ब्रह्मानंद दिला. यामुळे आईच्या स्वयंपाकघरापर्यंत सीमित, बंदिस्त असलेली ही ज्ञानगंगा विद्यार्थ्यांपर्यंत थोडी झिरपली होती.

प्राचीनकाळी गुरुकुल पद्धती अस्तित्वात होती. मौंज झाली की ज्ञानप्राप्तीसाठी शिष्य गुरुगृही जात होते. तेथे गुरुमाता एकप्रकारे त्यांचा सांभाळ करत होती. रांधा-वाढा-उष्टी काढा. एवढेच नाही तर सेवाशुश्रूषा करणे हा देखील अध्ययनाचा एक भाग होता. अशा क्रियात्मक क्षेत्रातील कौशल्ये शिकत असताना भावात्मक क्षेत्राचा विकासही सहजपणे होत होता. आजच्या काळात मात्र कृतिशील अनुभवांच्या संधी शोधून काढून विद्यार्थ्यांसाठी उपलब्ध करून द्याव्या लागतात. पाखरांना आकाशात भरारी घ्यायची असते. त्यांची आई पिलांच्या पंखात बळ येईपर्यंत जपते; स्वतःच्या पंखाखाली ठेवते. पिल्लू सक्षम झालं की ते निरभ्र आकाशात झेपावतं. आपणही यातून बरंच काही शिकण्यासारखं आहे. बौद्धिक, शारीरिक आणि मानसिक विकासाबरोबर मुलांना स्वावलंबन शिकवलं

पाहिजे. शिक्षणसोपानाच्या योग्य टप्प्यावर विकासवाटांचा परिचय मुलांना आपणच करून दिला पाहिजे.

आज संगणकयुगात स्त्री किंवा पुरुषांना कोणत्याच क्षेत्राचे वावडे नाही. अंतराळ असो वा पाताळ अभ्यासक्षेत्रे लिंगभेद किंवा कसलेच भेदभाव मानत नाहीत. सुधा मूर्तीसारख्या महिला संगणक क्षेत्रामध्ये आघाडीवर आहेत तर जगातल्या सगळ्या स्वयंपाकघरात संजीव कपूरच्या डिशेस सुप्रसिद्ध आहेत. काही असले तरी सगळ्या जीवसृष्टीला आधी पोटोबा आणि मग विठोबा हा नियम अनादी काळापासून लागू आहे. औपचारिक आणि अनौपचारिक शिक्षणामध्ये दुवा साधण्याचे, सांगड घालण्याचे काम केवळ शिक्षकच करू शकतात.

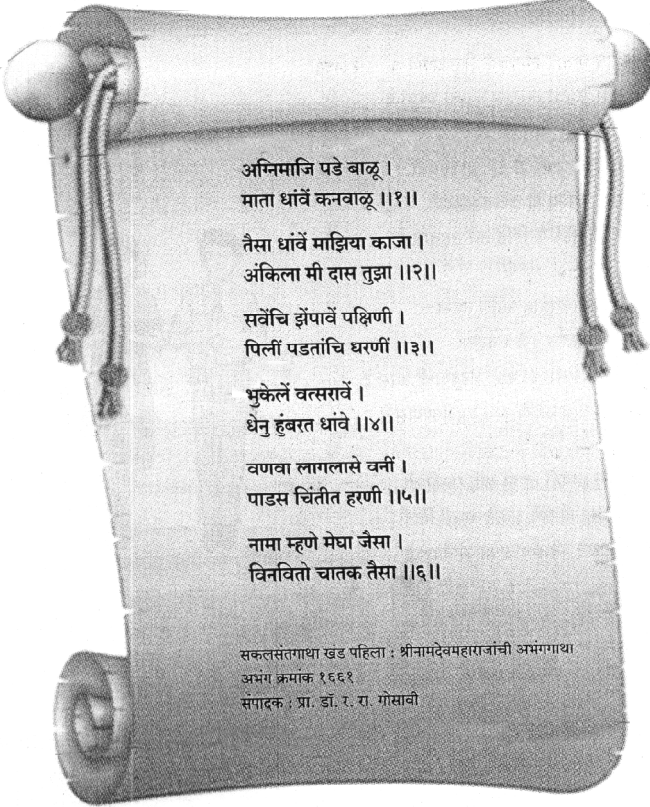
'Education is matnifestation of perfection which is already in man' असं स्वामी विवेकानंद म्हणतात. शिक्षण म्हणजे एकप्रकारे माणसामध्ये मुळातच असलेल्या पूर्णत्वाचा आविष्कार असतो. नव्या युगाचा, नव्या जगाचा शूर शिपाई म्हणजे आपला आजचा विद्यार्थी आहे. त्याच्यामध्ये अनेक क्षमता दडलेल्या आहेत. त्यांची ओळख करून देण्यासाठी आपण सजग झाले पाहिजे. त्यांच्या हातांना काम देण्याचे आणि मनातला राम जागा ठेवण्याचे कसब अंगी बाणले पाहिजे.

अंकिला मी दास तुझा

संजीवनी बोकील

९८५०६६०६००

संत नामदेवांचा जन्म १२७० मधील, याच काळात महाराष्ट्रातील संत परंपरेने मोठी क्रांती घडवली. संत नामदेव हे या परंपरेतले एक लखलखते नाव !

संत नामदेवांच्या घराण्यात विठ्ठलभक्ती पूर्वापार चालत आली होती. असे म्हणतात, की अर्भकावस्थेतच त्यांच्या बोलण्याची सुरुवात 'विठ्ठल विठ्ठल' अशा नाममंत्राने झाली.

संत एकनाथांनी लिहिले आहे -

पंचवरुषी नामा जाहला । छंद विठ्ठला लागला ।

एका जनार्दनी सार । मंत्र जपे त्रिअक्षर ॥

हा बालभक्त सदासर्वकाळ पांडुरंगाच्या भक्तीत दंग असे. हे पाहून आई गोणाई, चिंतातूर असे. अशा

वेळी - काया वाचा मने । ममत्व माझिया ठायी ।

ते तू ठेवी पायी । विठोबाचे ॥

असे म्हणणारे संत नामदेव विठ्ठलातच आपली आई बघून त्या विठ्ठल माउलीकडून वात्सल्याची अपेक्षा कशी करतात ते इयत्ता दहावीच्या अक्षरभारती या पाठ्यपुस्तकातील 'अंकिला मी दास तुझा' या अभंगात बघायला मिळते.

नवविधा भक्तीच्या नऊ पैलूंपैकी एक असा 'दास्य' भक्तीचा भाव म्हणजेच 'मी प्रभूचा दास आहे' ही भावना या अभंगातून व्यक्त झालेली दिसते. जगातील कोणतीही माता - मग ती मानवी असो की पशुपक्ष्याची! आपल्या मुलाचे रक्षण, त्याची काळजी, ओढ व त्याच्याप्रति उत्कट ममत्व या भावना सर्वदूर सारख्याच.

त्यालाच साक्ष ठेवून संत नामदेवांनी विठ्ठलातील मातृभावनेला सावेगी साद घातली आहे, आवाहन केले आहे. संत नामदेवांनी 'अभंग' या छंदाची निर्मिती केली असे मानले जाते. साधेपणाचा गोडवा आणि उत्कट भावपरिपोष ही त्यांच्या अभंगांची बलस्थाने.

हीच वैशिष्ट्ये 'अंकिला मी दास तुझा' या शीर्षकांतर्गतच्या अभंगांतूनही दिसून येतात.

'देवाच्या नावाचा नित्य जप करा. सेवा करा. त्याला तुमचाच निकटवर्ती समजा. देव अगदी तुमच्या जवळच असेल. त्याला हृदयापासून साद घातली तर तो हाकेला निश्चित धावून येईल.' हेच संत शिरोमणी नामदेवांच्या संदेशाचे मूलतत्त्व आहे.

आकल्प आयुष्य व्हावे तया कुळा ।

माझिया सकल हरिचिया दासा ॥

अशा दास्यभावाचेच प्रत्यंतर या अभंगातून येते.
नामदेव कीर्तन करी । पुढे नाचे देव पांडुरंग ॥

आपल्या कीर्तनकलेमुळे प्रत्यक्ष पांडुरंगाला डोलायला लावणारे अशी संत नामदेवांची कीर्ती होती. ‘कीर्तन’ या माध्यमातून सर्वसामान्य श्रोत्यांपुढे भावभक्तीचा आविष्कार करत असल्यामुळे श्रोत्यांच्या डोळ्यांसमोर आणि मनीमानसी सहज साकार होतील अशा चित्रमय दृष्टान्ताचा नेमका वापर ते करतात. दृष्टान्त अलंकारात एखादे तत्त्व, कल्पना, गोष्ट पटवून देण्यासाठी सुयोग्य दाखला दिला जातो. दृष्टान्त अलंकारातील अर्थप्रकटीकरणाचे सहजसामर्थ्य लक्षात घेऊनच संत ज्ञानदेवांप्रमाणेच संत नामदेवांनीही या अर्थालंकाराचा सर्वत्र वापर केलेला दिसतो.

विठ्ठलाला मातृरूप देऊन या सर्व अभंगांत ते स्वतःकडे अबोध बालकाची भूमिका घेतात व त्यालाच अनुलक्षून बालक-माता, पिलू-पक्षिणी, पाडस-गाय, शावक-हरिणी अशा विविध नात्यांचा गोफ विणतविणत ते आपले आर्जव व्यक्त करतात. आपले बाळ पडल्यावर, आगीत-वणव्यात सापडल्यावर, भुकेले झाल्यावर त्यांची मायमाउली तळमळते, जिवाच्या आकांताने त्यांच्या दिशेने धावत सुटते. त्याच व्याकूल ओढीने पांडुरंगाने आपल्यासाठी धावून यावे. अशा मध्यवर्ती कल्पनेभोवती या सगळ्या अभंगांची, त्यातील दृष्टांतांची गुंफण केली आहे.

माझ्यासाठी तू ‘तैसे यावे’ असे न म्हणता ‘तैसा धावे’ अशी शब्दरचना ते करतात आणि मातृहृदयाचे म्हणजेच पांडुरंगाचे कर्तव्य अधिक तीव्र, अधिक गडद करून टाकतात, त्याबरोबरच त्यावरचे आपले अवलंबित्व व जवळीकही अधोरेखित करतात.

संत ज्ञानेश्वर, संत मुक्ताई या समकालीन व संत एकनाथ या संतकवींच्या रचनांपेक्षा सोपी भाषा हे संत नामदेवांचे भाषिक वैशिष्ट्य येथे दिसतेच. ‘अंकित झालेला’ या अर्थाने ‘अंकिला’ असा मधुर शब्दप्रयोग ते करतात

आणि आपल्या भाषेत रसाळपणा आणतात. यमकांची अकृत्रिम योजना, लयमधुरता ही संतरचनांची वैशिष्ट्ये येथेही दिसून येतात. एक सच्ची उत्कटता हा या अभंगांचा स्थायीभाव आहे. शांत आणि करुण रसांचे मिश्रण न झाल्यामुळे मनाला भिडण्याचे सामर्थ्य रचनेला प्राप्त झाले आहे.

प्रतिकूल सामाजिक परिस्थितीतही महाराष्ट्राची भावनिक एकात्मता जपण्याचे अवघड काम संत नामदेवांनी समकालीन संत मांदियाळीच्या साथीने केले. तत्कालीन रूढ भक्तिमार्गातील कोरडेपणा, कर्मठ, साचेबद्ध रूप बदलून त्याला प्रवाही, सर्वव्यापी केले. भावोत्कट अशा अभिव्यक्तीमुळे, भाषेत मिसळलेल्या अपूर्व गोडव्यामुळे व देवाशी जोडलेल्या मानवी नात्याच्या लाघवी शक्तीमुळे नामदेवांचे अभंग नामदेवांबरोबरच महाराष्ट्राच्या सीमा ओलांडून पंजाब-राजस्थानातल्या भाविकांच्या मुखापर्यंतच नव्हे तर ‘गुरू ग्रंथसाहिब’ सारख्या अन्य धर्मग्रंथातही विराजमान झाले. प्रसंगी त्यांनी पंजाबी, ब्रज भाषेचाही पेहराव धारण केला. अन्य प्रांतात संत नामदेवांना ‘नामदेव बाबा’ अशी प्रेमळ हाक मिळाली तर त्यांच्या अभंगांना ‘नामदेव की मुखवानी’ असे नाव मिळाले.

भागवत धर्माची पताका फडकवत ठेवण्याचे महत्कार्य नामदेवांच्या हातून घडले ते त्यांच्या साधनेमुळे, पांडुरंगावरच्या अढळ विश्वासामुळे व विशुद्ध, निर्मळ भक्तिभावामुळेच !

तू माझी माउली । मी तुझे वासरू ।

नको पान्हा चोरू । पांडुरंग ॥

हीच आर्त साद ‘अंकिला मी दास तुझा’ या अभंगातूनही ऐकू येते. त्याच हृदयजोडणीचे पडसाद येथेही ऐकू येतात.

जर आर्तपणे केलेली विनवणी म्हणजे आरती असेल तर ‘अंकिला ...’ एक आरती आहे असे म्हणता येईल का ?

बालकवींची कविता / काव्यफुले

मधुकरराव एरंडे

☎ ९९६०६०३८९०

बालकवी यांनी निसर्गावर केलेल्या अप्रतिम मराठी कविता आजही आपल्या अंतःकरणात घर करून राहिलेल्या आहेत. बालकवींच्या निसर्गकविता आपल्या मनावर श्रावणाचा बहर आणतात. बालपणापासून आजपर्यंत बालकवींच्या कविता जनसामान्यांचा मनात रुजल्या गेलेल्या आहेत. आपल्या अल्प आयुष्यात बालकवींनी कितीतरी सुंदर कविता केल्या आजही काव्य रसिकांच्या मनात दडून बसल्या आहेत.

खानदेशाच्या मातीत जन्मलेले रत्न, त्र्यंबक बापूजी ठोमरे बालकवी या टोपणनावाने ओळखले जातात. जळगाव येथील धरण गाव येथे बालकवींचा जन्म झाला. बालकवींना निसर्गाचे अतिशय वेड होते. बालकवींच्या निसर्गावर केलेल्या कवितांचा आपण विचार केल्यास आपल्याला दिसून येईल की, त्यांचा निसर्गाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन सौंदर्यवादी होता. बालकवींनी निसर्गाला कधीही गुरुमाउली म्हटलं नाही किंवा सृष्टी कधी बालकवींना गुरुमाउली वाटली नाही तिच्यात परमेश्वराचे दर्शन झाले नाही.

बालकवींनी श्रावणमास, निर्झर, फुलराणी, अरुण अशा कितीतरी सुंदर, सृष्टी-वर्णनात्मक कविता लिहिल्या. 'श्रावणमास' ही कविता निसर्गसौंदर्याचा उत्कृष्ट नमुना आहे. बालकवी 'श्रावणमास' या

कवितेत म्हणतात.

‘श्रावणमासी हर्ष मानसी’ हिरवळ दाटे चोहिकडे;
क्षणांत येते सरसर शिरवे क्षणांत फिरुनी ऊन पडे
वरती बघता इंद्रधनूंचा गोफ दुहेरी विणलासे,
मंगल तोरण काय बांधिले नभोमंडपी कुणी भासे!

बालकवींची निर्झरास ही एक नितांत सुंदर अशी अप्रतिम कविता आहे. प्रस्तुत कवितेतील शब्दरचना अर्थपूर्ण व आशयगर्भ आहे. कवितेत नादमाधुर्य आहे. निर्झरास या कवितेत कवीने निर्झराचे हुबेहुबे असे शब्दचित्र रेखाटले आहे. पहिल्या दहा ओळींमध्ये निर्झराने केलेल्या क्रीडांचे उड्या, फुगड्या, लोळण, फेर, गरगर, वगैरे शब्द वापरून सुंदर वर्णन केले आहे. त्या ओळी वाचत

आपल्यासाठी कुणीही नसले तरी आपण सर्वासाठी आहोत. ही सुंदर गोष्ट सुंदर फुलांकडून शिकावी.

फुलांसाठी कुणीही नसतं, पण फुले ही सर्वासाठी असतात आणि सर्वांना सारखाच सुगंध देतात, अगदी आनंदाने... !!

असताना आपल्याला लहान मुलांच्या बालक्रीडांची आठवण झाल्याशिवाय राहत नाही. कवितेतील ओळींमध्ये चेतनगुणोक्ती अलंकार दिसून येतो. बालकवी आपल्या 'निर्झरास' या कवितेत म्हणतात,
*दरीवरी घुमवित येई! 'गिरीशिखरे वनमालाही
 खेळ लतावलथी फुगड्या. कड्यावरुनि घेऊन उड्या
 फिर गरगर अंगाभवती। घे लोळण खडकावरती,
 लपत-छपत हिरवाळीत. जा हळुहळु वळसे घेत' '*

बालकवींची अरुण ही कविता म्हणजे निसर्गाला पडलेले सुंदर सोनेरी स्वप्न! अतिशय मनोहारी व नितांत सुंदर. कविता लिहिताना बालकवींच्या बालपणीची स्मृतिचित्रे जागृत झाली व सुंदर, मनोहारी असे सूर्याचे वर्णन केलेले आहे. कवितेची जडणघडण अतिशय कौशल्यपूर्ण आहे. अरुणागमनाने आरक्त झालेली पूर्व दिशा मधुमृदुल हासते गाली असे पूर्व दिशेचे वर्णन अतिशय गोड केलेले आहे. सूर्याच्या आगमनाने दिशा खुलल्या, पृथ्वी, गिरीशिखरे, वनमाला आनंदित झाली. पाखरे तो आनंद गोड आवाजांनी व्यक्त करू लागली. असे सूर्योदयाचे सुंदर, देखणे पण यथार्थ चित्र अरुण या कवितेत रेखाटले आहे.

याशिवाय बालकवींच्या 'तृणपुष्प', 'आनंदी पक्षी', 'अप्सरांचे गाणं', 'आवाहन' या कविता अतिशय सुंदर व चांगल्या आहेत. अगदी लहानपणी लिहिलेल्या पक्षाच्या गाण्यात निसर्गाचे वर्णन गोड व प्रासादयुक्तवाणीने केले आहे. सृष्टीच्या गायकास हे पक्षाला गायलेले गोड, आनंददायी गीत आहे. त्यामुळे पक्षाप्रमाणे कल्पनेच्या पंखावर आकाशात

भराच्या मारणाऱ्या या बालकवीला 'सृष्टीचा गायक' असे यथार्थ नाव द्यावेसे वाटते.

बालकवींनी निसर्गात ईश्वराचे प्रतिबिंब कधीच पाहिले नाही. किंवा निसर्गात ईश्वराचे दर्शनही कधी त्यांना झाले नाही. त्यांना तेथे दिसली असेल मुकुट घातलेली सृष्टीदेवता. विश्वातील सौंदर्याने ते मंत्रमुग्ध होत. 'तडाग असतो तर' या कवितेत बालकवी म्हणतात,

*प्रेमजागृती हो मग त्याने, "सौंदर्याने जीवन
 मग दिवसा बसतो गात. लहरीवर हे लिहूनी गाणे,
 चित्रकाराला कविरायाला, अशक्य जे का उठवायला;
 सौंदर्याच्या नव नव लीला उठल्या मम हृदयात।।"*

बालकवींनी या सौंदर्याचा अनुपम आनंद स्वतः तर लुटलाच पण आपल्या कवितांद्वारे इतरांनाही तो प्रतीत करून दिला. स्वतः आनंदी जीवन तर जगलेच पण इतरांनाही आपल्या काव्य प्रतिभेद्वारे आनंदाची अनुभूती दिली. बालकवी आनंदाचे झाड होऊन जगले.

बालकवींच्या निसर्गपर कवितांबाबत आणखी एक गोष्ट ध्यानात येते की, लतिकेस, पक्ष्यांचे गाणे या कविता बालकवींनी वयाच्या अकराव्या वर्षी लिहिल्या 'तृणपुष्प', 'माझा लहानसा बाग', 'भ्रमर आणि कवी' यासारख्या कविता त्यांनी नंतर लिहिल्या हे जरी खरे असले तरी त्यांच्या हृदयातील काव्यकालिका अहमदनगर येथे लो. टिळकांच्या घरी उमलली व पुण्याला गोविंदाग्रजांच्या सहवासात फुलली, धुळे येथे भरलेल्या साहित्य संमेलनात लो. टिळकांनी बालकवींचा यथोचित गौरव केला होता.

एक रुपयाचे बक्षीसही दिले होते. बालकवी हे आनंदाचे, सौंदर्याचे, सत्याचे, प्रेमाचे साधक होते. नदी, नाले, वृक्ष, वेली, फुले, आकाश, पाऊस हे त्यांच्या कवितांचे विषय, निसर्गानेच त्यांना कवी बनविले निसर्गाचे प्रतिबिंब त्यांच्या काव्यात उमटलेले दिसते. त्यांची काव्यप्रतिभा अफाट होती. बालकवींच्या धरणगाव येथील वास्तव्यात त्यांना स्फुरलेल्या आनंदी आनंद गडे, श्रावणमास, औदुंबर, पाऊस, निर्झरास, फुलराणी यासारख्या कविता म्हणजे मराठी काव्याच्या इतिहासातील सुवर्ण पृष्ठेच आहेत. बालकवींना धरणगावचा निसर्ग खुणवायचा. बालकवींनी अनुभवलेला पायाखाली घातलेला धरणगावचा काळाडोह, हिरवीगार टेकडी, गर्द हिरवी झाडे, राउळे, पडकी धर्मशाळा असा धरणगावचा परिसर. आजही धरणगाव अस्तित्वात आहे. त्या मातीला बालकवींच्या पायांचा स्पर्श झाला होता आणि तिथल्या मातीतच बालकवींची कविता जन्माला आली होती.

बालकवी यांनी निसर्गावर केलेल्या अप्रतिम मराठी कविता आजही आपल्या अंतःकरणात घर करून राहिलेल्या आहेत. बालकवींच्या निसर्गकविता आपल्या मनावर श्रावणाचा बहर आणतात. बालपणापासून आजपर्यंत बालकवींच्या कविता जनसामान्यांच्या मनात रुजल्या गेलेल्या आहेत. आपल्या अल्प आयुष्यात बालकवींनी कितीतरी सुंदर कविता केल्या त्या आजही काव्य रसिकांच्या मनात दडून बसल्या आहेत. 'आनंदी आनंदी गडे,

इकडे तिकडे चोहीकडे' ही अप्रतिम रचना बालकवींच्या संवेदनशील मनाचे व तरल वृत्तीचे दर्शन घडविते व रसिकांचा मनात आनंदाची निर्मिती करते.

महाराष्ट्रातील काव्यरसिकांना ज्या तीन कवितांनी वेड लावले त्या म्हणजे 'फुलराणी', 'निर्झरास' व 'औदुंबर' या त्या कविता होत. फुलराणी आणि औदुंबर या दोन कविता म्हणजे निसर्गदेवतेला पडलेले सुंदर स्वप्न. फुलराणी ही कविता कधीही न सुकणारी हिरवळ आहे. बालकवी प्रस्तुत कवितेत म्हणतात

‘हिरवे हिरवे गार गालीचे हरित तृणांच्या
मखमालीचे त्या सुंदर मखमालीवरती, फुलराणी ती
खेळत होती.’

बालकवींची मला सर्वात भावलेली व आवडलेली कविता म्हणजे 'औदुंबर' या निसर्गकवितेला धार्मिकतेची जोड दिलेली असल्यामुळे औदुंबर ही कविता अर्थपूर्ण व आशयगर्भ झाली आहे. बालकवी प्रस्तुत कवितेत म्हणतात

झांकळूनी जळ गोड कळिमा पसरी लाटांवर;
पाय टाकूनी जळात बसला असला औदुंबर.

स्व-विकास व कलारसास्वाद समृद्ध जीवनाचा आस्वाद !

वंदना हुळबत्ते

☎ ७६२०६२८९७०

स्व-विकास आणि कलारसास्वाद ह्या नव्याने सुरू झालेल्या विषयाची उद्दिष्टे आणि पाठ्यपुस्तकाचे स्वरूप व प्रभावी अध्यापन याविषयी विवेचन असणारा हा लेख...

स्वच्या जाणिवेतून स्वतःची स्वतःला ओळख झाल्याखेरीज स्वतःचा सूर सापडत नाही. स्व-विकास आणि कलारसास्वाद या विषयातून प्रत्येक विद्यार्थ्याला एक सूर सापडेल असे वाटते. स्व-जाणिवेतून स्व-समृद्धीकडे जाण्याचा मार्ग म्हणजे हा विषय आहे आणि तो विद्यार्थ्यांमध्ये योग्य बदल घडवेल.

स्व-विकास आणि कलारसास्वाद हा विषय दहावीला यावर्षी प्रथमच आला. काय असेल या विषयात? पुस्तकाची मांडणी कशी असेल? या विषयाचे मार्गदर्शन कसे करावे लागेल? असे अनेक प्रश्न मनात निर्माण झाले. या विषयाचे पुस्तक हाती आले आणि सगळ्या शंकांचे निरसन झाले. पुस्तकाचे मुखपृष्ठ बोलके आहे. आपले व्यक्तिमत्त्व फुलवण्यासाठी आपण वेगळे असण्याची गरज नाही तर त्यात निरनिराळे रंग भरण्याची गरज आहे. हे त्या मुखपृष्ठावरील रंगीत शिंपला सहज सांगून गेला. विषयाचा पहिला तास केवळ मुखपृष्ठाच्या चर्चेत गेला. विद्यार्थिनी उत्स्फूर्तपणे सहभागी झाल्या. हा विषय जाणून घेण्याविषयी त्यांच्यात उत्सुकता निर्माण झाली आणि ती अखेरपर्यंत टिकली. हा विषय

शिकवताना खूप आनंद वाटला. प्रत्येक तास सहज संपल्यासारखा वाटला.

स्व-विकास आणि कलारसास्वाद या पुस्तकातील प्रत्येक पाठाची रचना अगदी विचारपूर्वक केली आहे. 'मी एक नागरिक', 'मी आणि माध्यमे (१-२)', 'मी आणि दृश्यकला', 'मी आणि माझे करिअर', 'मी आणि प्रयोगजीवी कला', प्रत्येक पाठात मी आहे. म्हणजेच त्या पाठातील ज्ञान स्वतःच्या अनुभवाशी निगडित आहे. विद्यार्थ्यांच्या विचारांना चालना मिळते, विचारांची देवाण-घेवाण आहे. प्रत्येक पाठात 'थोडी गंमत करू या' अंतर्गत अनेक छोटोछोटे उपक्रम आहेत. विद्यार्थी त्यात चांगले रमले, त्यातून त्यांनी आपले विचार मांडले. त्यांच्या सृजनशीलतेला वाव मिळाला. तसेच आपले मत बरोबर की चूक हे ठरविण्यासाठी त्यांना संधी मिळाली, स्वतःचे मत बनवण्यासाठी त्याचा चांगला उपयोग झाला.

आपल्या समोर एक ध्येय असण्यासाठी प्रथम स्वची ओळख होणे आवश्यक आहे. स्वची ओळख झाली तर स्वतःचा अपेक्षित विकास होऊ शकतो. एखादे बीज नुसतेच जमिनीवर पडले तर ते रुजेलच असे नाही पण मशागत केलेल्या जमिनीवर पडले तर मात्र त्या बीजाचे रोपांत रूपांतर हमखास होऊ शकते. बीजांचे रोपात रूपांतर होण्यास अनुकूल वातावरण म्हणजे स्व-विकास आणि कलारसास्वाद हा विषय

आहे. नववी, दहावीचे विद्यार्थी कुमारवयीन असतात. त्यांची मानसिक स्थिती काहीशी भांबावलेली असते. त्यांना स्वातंत्र्य हवेहवेसे वाटते. काही तरी करून दाखवण्याची जिद्दही असते. आणि नव्या गोष्टीवर विश्वासही पटकन बसतो कारण अनुभवाची कमतरता असते. अशा वेळी चांगल्या-वाईटाची जाणीव करून देणे आवश्यक असते. अशी वडिलकीच्या नात्याची भूमिका हे पाठ्यपुस्तक पूर्ण करते असे मला वाटते.

दहावी हे शालेय जीवनातील शेवटचे वर्ष. शाळेच्या सुरक्षित कोषातून बाहेर पडून महाविद्यालयात प्रवेश घेतला जातो तेव्हा पहिले मनाचे सीमोल्लंघन होते. अशा वेळी मनात गोंधळ असता कामा नये. समाजात वावरताना आपले आचरण कसे असावे? आपले हक्क कोणते? जबाबदाऱ्या कोणत्या? यांची मांडणी पहिल्या पाठात चांगली झाली आहे. समाजात नागरिक म्हणून वावरताना लोकशाही समजली पाहिजे. त्याची सुरुवात स्वतःपासून झाली पाहिजे. घराघरातील लोकशाही समजून घेण्याचा उपक्रम विद्यार्थ्यांना आत्मपरीक्षण करण्यास भाग पाडतो. स्वतःची मते तयार करण्यास हा पाठ पोषक ठरतो.

टी.व्ही., मोबाईल, मालिका, जाहिराती, वृत्तपत्रे, व्हॉट्सअॅप यासारखी माध्यमे मानवी जीवनाचा अविभाज्य भाग झाली आहेत. एकवेळ जेवण मिळाले नाही तरी चालेल पण मोबाईलशिवाय चैन पडत नाही. या माध्यमातून दाखवलेल्या आभासी घटना, माहिती विद्यार्थ्यांना खरी वाटते. त्याचे त्यांच्या जीवनावर, मनावर खोल परिणाम होण्याची शक्यता असते, कारण ते वय अपरिपक्व असते. यातून वाईट सवयी लागू शकतात, अशा वेळी त्यांना

योग्य मार्गदर्शनाची गरज असते. जाहिरातीतील संदेशांचे योग्य अर्थ लावता आले पाहिजेत. मालिकेतून, चित्रपटातून सररासपणे स्त्रियांची प्रतिमा दुय्यम दर्जाची दाखवली जाते. नायक बेधडक, सामर्थ्यवान, वर्चस्व गाजवणारा, कोणाची पर्वा न करणारा, रुबाबदार, स्टार्लीश, कधीही अपयशी न होणारा दाखवतात. आणि त्यांना मुली मात्र भावनाशील, नाजूक, हळव्या आवडतात. मग मुलींनाही आपण असेच असावे, असेच दिसावे असे वाटत राहते. चांगले दिसणे हेच आपले काम, त्यावरून आपले समाजातील स्थान ठरते, असे वाटते. पण प्रत्यक्षात वस्तुस्थिती वेगळी असते हे समजून देण्याचा प्रयत्न दुसऱ्या पाठातून चांगला झाला आहे.

स्त्री कणखर, सक्षम, आत्मनिर्भर हवी. सुंदर दिसण्यापेक्षा सुंदर असणे आवश्यक आहे. त्यासाठी व्यायाम, अभ्यास, वाचन, छंद, योग्य आहार यांची कास धरली पाहिजे. वस्तुस्थितीची जाणीव निर्माण झाली पाहिजे. याची उकल 'मी आणि माध्यमे दोन' मधून होते. प्रसार माध्यमाच्या विळख्यातून विद्यार्थ्यांनी बाहेर पडून घराघरात पुन्हा संवाद निर्माण होण्याची आशा निर्माण झाली आहे, असा बदल आज तरी दिसत आहे.

आनंदी जीवनाचा पाया म्हणजे कला आहे. कला ही माणसाचे जीवन समृद्ध बनवते, मनाला विरंगुळा देते, मन प्रसन्न करते, सकारात्मक ऊर्जा निर्माण करते, आत्मविश्वास वाढवते. अशा दृश्यकलेची ओळख म्हणजे विद्यार्थ्यांना स्वतःचा स्वतःवरील विश्वास वृद्धिंगत करण्याची एक संधी तिसऱ्या पाठातून मिळाली आहे. आदिवासी कलेपासून

अमूर्तशैली पर्यंत वेगवेगळ्या कलाप्रकारांची त्यातील ज्येष्ठ कलावंतांच्या सान्निध्यात कलाकृतीतून माहिती सांगितली आहे. कलेच्या सान्निध्यात असाध्य रोगही बरे करण्याचे सामर्थ्य असू शकते, हे या पाठात सांगितले आहे. आपणही व्यक्त व्हावे ही भावना यातून निर्माण होते. स्वतःच्या विचारांना वाव आहे. गायन, वादन, नृत्य, नाटक यांचे प्रयोग होतात, त्यांना प्रयोगजीवी कला म्हणतात. या कलेची सविस्तर माहिती विद्यार्थ्यांना मिळाली तर आपल्या आवडीनुसार एखाद्या करिअरचा सूर त्यांना निश्चित गवसेल. नेपथ्य, प्रकाशयोजना, संवादलेखन, दिग्दर्शन यापैकी विद्यार्थ्यांना जे आवडेल ते भविष्यात ही मुले करू शकतील. नृत्यगायनातही मुले रमू शकतात. एकूणच सर्व पाठाच्या विश्लेषणातून प्रत्येक विद्यार्थ्यांमध्ये एक सकारात्मक मानसिकता तयार होण्यास मदत होते. त्यातून स्वची ओळख होत

राहते. या पाठ्यपुस्तकाचा आत्मा म्हणजे 'मी आणि माझे करिअर' हा पाठ डॉक्टर, इंजिनिअर, शिक्षक बांधकाम व्यावसायिक इ. अनेक संधी उपलब्ध असताना कुणी सांगते म्हणून नव्हे तर आपली आवड म्हणून एखादे करिअर निवडणे त्यासाठी आपला कल सापडणे, स्वतःची जाणीव निर्माण होणे, यासाठी या पाठ्यपुस्तकाचा चांगला उपयोग होतो. ध्येयनिश्चिती झाल्यानंतर त्याप्रमाणे वाटचाल करणे सोपे जाते.

स्वच्या जाणिवेतून स्वतःची स्वतःला ओळख झाल्याखेरीज स्वतःचा सूर सापडत नाही. स्व-विकास आणि कलारसास्वाद या विषयातून प्रत्येक विद्यार्थ्याला एक सूर सापडेल असे वाटते. स्व-जाणिवेतून स्व-समृद्धीकडे जाण्याचा मार्ग म्हणजे हा विषय आहे आणि तो विद्यार्थ्यांमध्ये योग्य बदल घडवेल.

मंडळ अधिकारी/कर्मचाऱ्यांना सेवानिवृत्तीनिमित्त हार्दिक शुभेच्छा !

माहे जुलै २०१९ अखेर मंडळसेवेतील खालील अधिकारी / कर्मचारी नियत वयोमानानुसार सेवानिवृत्त होत आहेत. त्यांच्या अनुभवसंपन्न कार्यामुळे मंडळातील सहकाऱ्यांना मोलाचे मार्गदर्शन लाभलेले आहे. या सेवानिवृत्त अधिकारी / कर्मचाऱ्यांना व त्यांच्या कुटुंबीयांना उत्तम, निरामय आणि संपन्न जीवन लाभो, अशी मंडळाकडून शुभकामना !

अ.क्र.	अधिकारी / कर्मचाऱ्याचे नाव	पद	मंडळ	निवृत्तीचा दिनांक
१)	श्री. महेश करजगावकर	विभागीय अध्यक्ष	लातूर	३१/६/२०१९
२)	श्री. स्वामी बी. आर.	वरिष्ठ अधीक्षक	कोल्हापूर	३१/६/२०१९
३)	श्री. देवलसी पी. यू.	वरिष्ठ अधीक्षक	अमरावती	३१/६/२०१९
४)	श्री. चौधरी आर. जी.	पर्यवेक्षक लिपिक	अमरावती	३१/६/२०१९
५)	श्री. देव एन. आर.	कनिष्ठ लिपिक	लातूर	३१/६/२०१९

Activity Sheet : English (First Language)

(English Kumarbharati - Std.X)

Shridhar Nagargoje

☎ 9423248583

An article highlighting important aspects, useful hints and practical suggestions regarding the Activity Sheet of English (First Language)

Dear Students,

You are familiar with the New English Book and New Activity Sheet too. Most of you have been solving the Activity Sheets designed by Balbharati. Your doubts must have been cleared by the experts' guidance on YouTube videos. Apart from this, your teachers have provided the guidance for the SSC examination. Your self-study, teachers' guidance and guided practice must have boosted your confidence to solve activity sheet in time with expected goals.

There are six sections and seven questions in the Activity Sheet. All questions are framed on your overall study of the present syllabus and previous knowledge also. Percentage-wise, the activity sheet consists of various types of activities i.e. easy-to-do activities - 40 per cent, moderately difficult - 40 per cent and challenging activities - 20 per cent. You will get marks according to your language competence, level of skills and planned practice of solving activity sheet. The correct use of language, creativity, imagination, reading comprehension, writing, study skills and language study will be assessed in the examination.

Section - 1 : Language Study - 20 Marks

The language study section is based on grammar and vocabulary. All activities are framed to check the basic use of grammar and vocabulary in isolation. It tests the correct usage of grammar and vocabulary. The definitions, rules and terms of grammar are not to be tested in this section. All activities are compulsory.

Q.1 (A) (i) Activities are simple. Each activity carries one mark. Out of ten any eight activities are to be done.

1. Write any two compound words of your own.
2. Pick out infinitive/gerund present participle and use it in your own sentence.
3. Punctuate the following.
4. Find out the hidden words from the given word.
5. Make a meaningful sentence by using the given phrase.
6. Spot the error and rewrite the correct sentence.
 - Subject - verb agreement (be, do, have)
eg. third person singular
 - Using the correct verb form according to the subject
7. Identify the types of sentences.
8. Complete the word chain of nouns/verbs/adjectives. (Four words)

9. Form present participles / past participles in which the last letter is doubles.
Eg. plan planning, begin beginning
10. Arrange the following words in alphabetical order.

Q.1 (A) (ii) (Any four activities. Each activity carries two marks)

1. Make sentences of your own to show difference of the homograph and homonyms in meaning.
2. Direct and Indirect narration
(Any kind of sentence from Direct to Indirect)
3. Conversion of Tenses.
4. Change the voice by providing object or subject.
5. Word register. (8 words related to the given subject)

Q.1 B) (Any two activities) Each activity carries two marks.

1. Use the same (given) words as a noun as well as a verb in sentences.
Ex. : Water
2. Change the degree of comparison.
3. Underline the modal auxiliary and state its function.
4. Analyse the sentence (simple, complex, compound)
5. Use the given two words into one meaningful sentence : e.g. life, useful.

Section-2 : Textual passages Q.2(A) & (B) 20 marks

This section contains activities based on reading comprehension, vocabulary, grammar and personal response. The students' reading competency, reading comprehension is checked

through different activities. Their level of understanding, ability to draw inferences and conclusions are tested through the activities. The vocabulary and grammar activities are contextual. There are five different activities for checking the different aspects of language.

Each activity carries two marks. It contains following activities :

1. Simple factual activity
2. Complex factual activity
3. Activity based on vocabulary
4. Activity based on contextual grammar
5. Activity based on personal response, expression, one's own opinion, creativity and imagination.

Section-3 : Poetry - 15 marks

A) Poem for comprehension, 5 marks

The Poetry Section is based on reading, understanding and appreciation of a poem. You are expected to use imagination and knowledge of literary devices and also identify the rhyme scheme, poetic devices that make poetry different from prose. The poem for comprehension has three activities

1. Simple factual
2. Complex factual
3. Poetic device

B) Poem for appreciation - 10 Marks

You should write an appreciation of the given poem with the help of given points in paragraphs. The format of the following points should be considered for appreciation :

- Title
- Poet
- Theme / central Idea (2-3 lines)
- Rhyme scheme

- Figures of speech (any one)
- Special features (type of the poem, implied meaning 3-4 lines)
- Favourite lines (any two)
- Why I like / don't like the poem.

Section IV : Non textual passage - 15 marks

A) Non textual passage for comprehension.

The activities are based on the non-textual passage. The nature of five activities are just like textual passages. But you should read other passages to practise the non-textual passage activities. You have to understand the particular nature of activities their presentation and the expected answers from the passage. You should go through the passage once or twice to get the answers.

B) Non-textual passage for summary - 5 marks

The same passage is given for summary writing. The main purpose of summarizing a passage is to understand the important points and sub-points. For summary writing you should get the gist of the passage. You should develop techniques of locating main points, sub-points, examples and explanations so that you can filter the unnecessary information. Then you can write a summary in your own words without omitting the main information. You should avoid the exact repetition (or copying) while summarising the passage.

Section V : Writing Skills - 20 marks

Q.5 A) Letter Writing - Formal OR Informal - 5 marks

The theme, situation, news items, advertisement are given as a support for letter

writing. You should choose one of them for writing a letter. You should avoid confusion while choosing the option. At first read the question carefully. The imaginary names are given. Use the same names and other information. Do not use your own information such as name, e-mail address and mobile number. Write the letter in block. Use the given information and use your own imagination, creativity for effective letter writing. Do not add irrelevant points. You should write everything (i.e. self-address, the address of the person to whom it is addressed etc.) on the left side of the page.

B) Dialogue writing OR Interview questions. - 5 marks

You have option for this question also. In this question you should read the two different themes for two activities. For dialogue writing at least 5 meaningful exchanges are expected apart from the beginning and the end. Your dialogue should be simple, lucid and showing a flow of conversation. Greetings, tactful introduction and closure are necessary. 8 to 10 interview questions are expected in this activity. The sequential flow and inter-relation and relevance should be maintained. Proper beginning, introduction and proper conclusion are also necessary. There is no need to give the answers of interview questions.

Q.6 A) Information transfer - 5 marks

This question also has two options. You can choose any one of them. The information is given in the form of a paragraph, that is verbal information. You have to transfer that information into non-verbal form. On the other hand

information is given in a graph, a tabular form or in a chart. You have to convert that information into a paragraph form.

- You should read the information carefully
- Sort out the important points
- Use the same information
- Do not add anything to the information given
- Be careful and see to it that every important point from the given information is included

B) i) Views and counterviews - 5 marks

In this activity, you can express your views and opinions in a polite but firm and assertive language. You should understand either views or counterviews and then think logically to express politely firmly and convincingly.

ii) Drafting a Speech :

You have another activity, that is to draft a speech on the given topic. While drafting a speech you should read the topic and the given points carefully. The beginning and the conclusion should be proper. The language of the speech is different from the other writing activities. You must have the appropriate flow in the expression of ideas and thoughts in the speech.

Section - VI : Creative writing - 10 marks

Q.7 A) Expand the theme

Expansion of proverbs / maxims / quotations / slogans

OR

News report based on the given headline

You should expand the ideas based on the given proverbs or maxims. You should know the implied meaning of the proverb. You have to explain the meaning in a simple way by giving examples as well as some quotations or slogans. You should give appropriate title to your writing.

News report based on the given headline.

- The news report should be written as per the following points :
- By line - reported by whom
- Lead line : What happened, when, where and source of information.
- Body of the report : Describe the situation before, during and after the incident.
- Conclusion : Comparison of past, future or any other references

Q.7 B) Developing a story - 5 marks

OR

Narrating an experience

Developing a story or narrating an experience related to and relevant to the given beginning or the end.

You have to choose any **one** of them. While developing a story or narrating an experience, you can use your creativity and imagination power. Your writing should have a title and a proper beginning. The story / narrating an experience should have logical order and appropriate conclusion.

Best of luck for your overall performance.

STRESS FREE LIFE

Madhumati Joseph

9

This artical offers practical suggestions and useful tips for students on 'how to deal with stress.'

In modern times we commonly use the word, 'stress'. We get stressed for everything and anything. Let's pause and think about how stress has dramatically changed our way of looking at tough situations. It could be a number of factors like pressure at work, studies, careers, etc.

Factors leading to stress:

As mentioned above a lot of things can

contribute to stress. A person may feel stressed when he or she goes for a job interview, take a test, or run a race. These kinds of short-term stresses are absolutely normal. Long-term or so-called chronic stress is caused by stressful circumstances, situations or events that last over a long period of time, like problems at workplace or conflicts in your family or with students at school, colleges or even in your class. It has been found that with the passage of time, chronic stress can lead to severe health problems.

Let us classify the causes for stress into two main types: Personal and Professional.

1. Personal problems that can cause stress:

- Your health, especially if you have a chronic illness such as heart disease, diabetes, or arthritis etc.
- Emotional problems, such as anger you can't express, depression, grief, guilt, or low self-esteem. Death of beloved one or divorce of parents could also cause stress.
- Your relationships, such as having problems with your relationships or having a lack of friendship or any kind of support in your life.
- Changes Major in life such as dealing with the death of a parent or moving to a new city.
- Stress in your family, such as a teen, or other family member who is under stress, or being a caretaker of a family member who is elderly or who has health problems.
- Conflicts caused by your beliefs and values, for example, you may value family life, but you may not be able to spend as much time with your family as you want.

2. situations that can cause stress: -

- Your surroundings, living in an area where overcrowding, crime, pollution, or noise problems like there are a they can create chronic stress.

- Your social situation, not having enough money to cover your expenses, feeling lonely, or facing discrimination based on your race, gender, can add stress to your life.
- Finding your role as a student too demanding can lead to chronic stress. You must search for or visit a physician to learn how to manage job stress. Unemployment, losing your job or not being able to find work can also add to your stress level.
- Having a heavy workload or too much responsibility as a student
- Working long hours
- Having poor management, unclear expectations regarding study or work or having no say in the decision-making process.
- Working under dangerous conditions.
- Being insecure about your chance for advancement or risk of termination.
- Having to give speeches in front of colleagues, or students.
- Facing discrimination or harassment at work or at school.

How to deal with stress

- **Take some deep breaths.**

Though it sounds like a simple method. It does help you to relax and refresh your

mind whether you are sitting in a cabin or at office, even at home or in the examination hall, take a stroll out in the open air, make room for new thoughts and ideas. Look at the greenery around you and connect with nature.

- **Talk to someone you trust.**

This is vitally important. Get a free space and talk, may be it is better to say; talk your heart out. Share your feelings, emotions and discuss relations. Talk about anything that makes you feel good. The person you are talking to must be trustworthy as you will be sharing intimate facts about yourself. Remember that the other person will pass on his/her positivity into your life situation. Be real and be true to yourself.

- **Prepare a stress diary, note down when you feel stressed and why.**

What triggers stress in your life and how we can avoid that situation from resurfacing again. Is it a person or any particular thing which troubles you? Write it down, think upon it and try to avoid it in your life.

- **Have a health check with your doctor.**

Consult a good doctor who understands your needs and who can help in extremely

stressful situations. It can be a psychologist who will help you understand your likes, dislikes, emotions and other things.

- **Exercise and meditate**

More often than not we say that we are busy. We get up to go to work or school but we don't get time to take exercise. Our lifestyle has become sedentary, and we spend most of our time sitting. It's important to walk. It is the best exercise, keeps us healthy and active. Those who don't have time in the morning can walk in the evening. We need to find time for our health. Listening to music, while walking can also help making it interesting.

- Eat healthy food and take a balanced diet.
- Try to avoid smoking, alcohol and caffeine.
- Find time for things you enjoy like playing with children or pets, listening to music, visiting places to enjoy beauty of nature. Do something you like, listen to music, read book or even better write books, blogs, do anything that keeps your mind busy and occupied.

शैक्षणिक विकासामध्ये पालकांचे योगदान

डॉ. आनंद पाटील

९

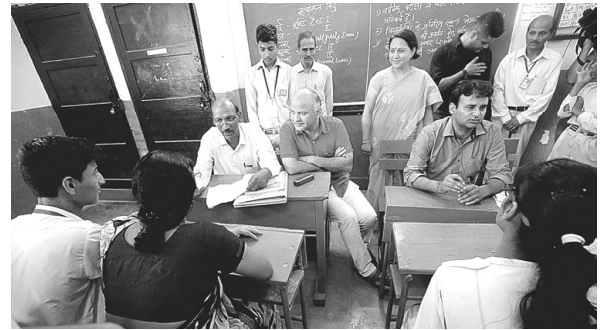
पालकांना जबाबदार पालकत्वाची भूमिका प्रभावीपणे कशी पार पाडावी याबाबत उद्बोधित केले तर ते आपल्या मुलांच्या शैक्षणिक विकासामध्ये भरीव योगदान देऊ शकतील. हाच उद्देश डोळ्यांसमोर ठेवून 'शैक्षणिक पालकत्व' उपक्रमाद्वारे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासामध्ये पालकांचे योगदान हा उपक्रम हाती घेतला.

प्रस्तावना :

माध्यमिक शिक्षण हा विद्यार्थ्यांच्या जीवनातील अत्यंत महत्त्वाचा टप्पा आहे. विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाला आकार देणारा हा कालावधी आहे. या टप्प्यावरच विद्यार्थ्यांच्या भावी करिअरची बीजे रोवली जातात. माध्यमिक स्तरावरील इ. १० वी व उच्च माध्यमिक स्तरावरील इ. १२ वी ची परीक्षा या विद्यार्थ्यांच्या जीवनातील महत्त्वाच्या सार्वत्रिक परीक्षा होत. या परीक्षेतील यशावरच विद्यार्थ्यांचे भवितव्य अवलंबून असते. शाळा किंवा ज्युनिअर कॉलेजेस आपापल्या परीने इ. १० वी व १२ वी च्या निकालवृद्धीसाठी पद्धतशीर वार्षिक नियोजन करून त्याची कार्यवाही करत असतात. परंतु शाळांच्या किंवा कॉलेजच्या या प्रयत्नांना पालकांचा म्हणावा तितका चांगला प्रतिसाद मिळत नाही. हे पालक आपआपल्या परीने आपल्या मुलांच्या शैक्षणिक प्रगतीबाबत धडपडत

असतात. पण या पालकांना आपल्या मुलांशी कस वर्तन करावे याचे परिपूर्ण ज्ञान नसते. विद्यार्थ्यांना लागणाऱ्या वह्या, पुस्तके, कपडे इ. बाबींची पूर्तता केली की आपण आपली जबाबदारी पार पाडली असा बऱ्याच पालकांचा समज असतो. विशेषतः ग्रामीण भागातील पालक दिवसभर राबराब राहून मुलांचे पालनपोषण करतात. त्यांच्या आर्थिक गरजा भागवत असतात. परंतु जबाबदार पालकत्वाची भूमिका कशी पार पाडावी हे त्यांना समजत नाही.

मडिलगे हायस्कूल व श्री समर्थ कनिष्ठ महाविद्यालय, मडिलगे, ता. भुदरगड या प्रशालेमध्ये मी मुख्याध्यापक म्हणून काम करीत आहे. कोल्हापूर जिल्ह्यातील भुदरगड तालुक्याच्या डोंगराळ व दुर्गम भागात वसलेली ही शाळा आहे. आसपासच्या अनेक वाड्या वस्त्यांवरील विद्यार्थी या शाळेला येत असतात. या परिसरातील पालकांचा आर्थिक स्तर फार कमी दर्जाचा आहे. अर्थार्जनासाठी या परिसरातील लोकांना पारंपरिक शेतीवरच अवलंबून रहावे लागते. येथील पालकांची शैक्षणिक स्थिती फारशी समाधानकारक

नाही. काही पालक अर्धशिक्षित तर बरेच पालक अशिक्षित आहेत. त्यामुळे या पालकांना खऱ्या अर्थाने शिक्षणाचे महत्त्व समजलेले नाही. मुख्याध्यापक म्हणून इ. १० वी व इ. १२ वी च्या विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासामध्ये या पालकांचे योगदान घेण्याचा प्रयत्न केला, पण त्याला फारसे यश मिळत नव्हते. आपल्या मुलाने/मुलीने खूप खूप शिकावे व स्वतःच्या पायावर उभे राहावे ही सर्व पालकांची भावडी अपेक्षा मात्र निश्चितच असते. शाळांनी काहीही करावे पण तो विद्यार्थी शिकलाच पाहिजे अशीही बहुतांश पालकांची अपेक्षा असते.

वरील समस्या लक्षात घेऊन अशा पालकांना जबाबदार पालकत्वाची भूमिका प्रभावीपणे कशी पार पाडावी याबाबत उद्बोधित केले तर ते आपल्या मुलांच्या शैक्षणिक विकासामध्ये भरीव योगदान देऊ शकतील. हाच उद्देश डोळ्यांसमोर ठेवून मडिलगे हायस्कूल व श्री समर्थ कनिष्ठ महाविद्यालय, मडिलगे, ता. भुदरगड या प्रशालेमध्ये विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गुणवत्ता वाढीसाठी सन २०१५-२०१६ या शैक्षणिक वर्षापासून “शैक्षणिक पालकत्व उपक्रमाद्वारे इ. १० वी मधील व १२ वी मधील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासामध्ये पालकांचे योगदान” हा उपक्रम हाती घेण्यात आला.

शैक्षणिक पालकत्व नवोपक्रम संकल्पना

आई-वडील हे विद्यार्थ्यांचे पहिले गुरू आहेत. विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीमध्ये आई वडिलांचे म्हणजेच कुटुंबाचे योगदान मोलाचे असते. बालकाचा विकास होत असताना त्याच्या कुटुंबामध्ये त्याच्यावर संस्कार होत असतात. कुटुंबामध्ये होत

असलेल्या प्रत्येक बाबीचा बालकाच्या व्यक्तिमत्त्वावर कळत-नकळत परिणाम होत असतो. त्यामुळे कुटुंबामध्ये होत असलेली प्रत्येक बाब ही सकारात्मक, संस्कारक्षम व बालकाच्या व्यक्तिमत्त्वास आकार देण्यास पूरक असली पाहिजे. पण आज या धावपळीच्या युगामध्ये व अर्थार्जनासाठी कराव्या लागणाऱ्या दैनंदिन कामामुळे पालकांना आपल्या मुलांकडे लक्ष देण्यास वेळ मिळेनासा झाला आहे. आज विद्यार्थी व पालक यांच्यातील सुसंवाद कमी होत चालला आहे. मुले भावनिक दृष्ट्या अस्थिर बनत आहेत. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये अनेक प्रकारच्या वर्तनसमस्या निर्माण होत आहेत. परिणामी त्यांच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये, प्रगतीमध्ये अनेक अडथळे निर्माण होत आहेत.

आजच्या पालकांना, बालकांच्या सर्वांगीण व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी, पालकत्वाच्या दोन भूमिका समतोलपणे पार पाडाव्या लागतात. त्या पालकत्वाच्या भूमिका खालीलप्रमाणे-

१. जैविक पालकत्व -

मुलांना जन्म देणे, त्यांचे पालनपोषण करणे, त्यांना हवे नको ते पाहणे, त्यांच्या शारीरिक व आर्थिक गरजा भागविणे इ. बाबी जैविक पालकत्वामध्ये येतात.

२. शैक्षणिक पालकत्व -

या अंतर्गत पालक, मुलांच्या शैक्षणिक प्रगतीसाठी त्यांना चांगल्या सवयी लावतात. त्यांच्यावर चांगले संस्कार करतात. मुलांशी आपुलकीचे व प्रेमाचे नातेसंबंध प्रस्थापित करून व त्यांच्याशी वैचारिक देवाणघेवाण करून त्यांना कार्यासाठी प्रेरित करतात. त्यांच्या शैक्षणिक विकासाकडे सातत्याने लक्ष देतात. मुलांशी अभ्यासाच्या अनुषंगाने विचारविनिमय करतात.

अभ्यासेतर कलागुणांची मुलांना ओळख करून देतात. त्यांच्याबरोबर दर्जेदार वेळ घालवितात. आपली मुले ही केंद्रस्थानी ठेवूनच करिअर व वेळेचं नियोजन करतात. याशिवाय मुलांच्या वर्तनाच्या संदर्भात शिक्षकांना नियमित भेटतात. मुलांच्या प्रगतीचा नियमितपणे आढावा घेतात. घर व शाळा या दोन्ही स्तरावरील मुलांच्या वर्तनाच्या अनुषंगाने शिक्षकांशी चर्चा करतात. मुलांना त्यांच्या शैक्षणिक व इतर अडचणीत मार्गदर्शन करतात. एवढेच नव्हे तर पालकमेळावे, पालकमार्गदर्शन शिबिरे, कार्यशाळा इ. मध्ये सहभागी होऊन स्वतःमध्ये सकारात्मक बदल घडवून आणण्याचा प्रयत्न करतात.

आज पालक जैविक पालकत्वाची भूमिका बऱ्यापैकी पार पाडताना दिसत आहेत. पण अज्ञानामुळे किंवा त्याबाबतची परिपूर्ण जाण नसल्यामुळे शैक्षणिक पालकत्वाची भूमिका प्रभावीपणे पार पाडताना दिसत नाहीत. मुलांच्या सर्वांगीण विकासाच्या दृष्टीने जैविक पालकत्वाबरोबरच शैक्षणिक पालकत्वाची भूमिकाही प्रभावीरीत्या पार पाडल्यास मुलांची शैक्षणिक प्रगती समाधानकारक होते.

कृती कार्यक्रम

इ. १०वी व इ. १२ वी च्या विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासामध्ये पालकांचे योगदान घेण्यासाठी खालील कृतीकार्यक्रम हाती घेण्यात आला.

१) पालक प्रबोधन मेळावा :

शैक्षणिक वर्षाच्या शेवटी म्हणजे एप्रिलमध्ये इ. १० वी व इ. १२ वी च्या विद्यार्थ्यांच्या पालकांचा शाळास्तरावर मेळावा आयोजित करून त्यांना जबाबदार पालकत्वाच्या सुजाण पालकत्वाच्या अनुषंगाने उद्बोधित करण्यात आले. यामध्ये जैविक पालकत्वाबरोबर शैक्षणिक

पालकत्वाची भूमिका पालकांनी प्रभावीपणे कशी पार पाडावी याबाबत मार्गदर्शन करण्यात आले.

मुलांना घरी तसेच शाळास्तरावर योग्य वातावरण मिळाल्यास त्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासाला चालना मिळते. परिणामी मुलांची सर्वांगीण प्रगती होण्यास मदत होते. याकरिता शाळा व पालक यांच्यामध्ये योग्य समन्वय आवश्यक आहे. त्याकरिता शाळास्तरावर पालकप्रबोधन मेळावे घेऊन पालकांनी मुलांशी कसे वागावे, त्यांना प्रेरणा कशी द्यावी, प्रसंगानुरूप सकारात्मक शिक्षेचा वापर कसा करावा या बाबींच्या अनुषंगाने त्यांचे उद्बोधन करण्यात आले. त्याचबरोबर पालकांनी मुलांसोबत सकारात्मक संवाद कसा साधावा, मुलांसोबत दर्जेदार वेळ घालवून त्यांना अनेक अडचणीतून सहज मार्ग काढण्यास मदत कशी करावी, मुलांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करून त्यांना कार्यप्रेरित कसे बनवावे इत्यादींच्या अनुषंगाने मार्गदर्शन करण्यात आले.

घरामध्ये तसेच शाळेमध्ये एक आश्वासक वातावरण मिळाल्यामुळे विद्यार्थ्यांचा उत्साह द्विगुणित होतो. शैक्षणिक प्रगती करत असताना येणाऱ्या अडचणींवर ते सहज मात करू शकतात व आपली प्रगती साध्य करून घेतात. या सर्वांचा परिणाम म्हणून शाळांचा गुणात्मक दर्जा वाढतो. तसेच शाळांच्या चांगल्या कामात पालक व समाज सहकार्य करतात.

२) शिक्षकांची भूमिका:

प्रचलित पद्धतीनुसार इ. १० वी व इ. १२ वी च्या वर्गातील विद्यार्थ्यांशी संवाद साधण्याची जबाबदारी प्रामुख्याने वर्गशिक्षकावर सोपवली जाते. वर्गातील सरासरी ४०-५० विद्यार्थ्यांकडे एकाच

शिक्षकाने वैयक्तिक लक्ष देणे हे वास्तविक अशक्य बाब आहे. लक्ष दिलेच तर ते जुजबी दिले जाते. ही वस्तुस्थिती लक्षात घेता या मुलांना संवाद साधण्याची जबाबदारी या वर्गांना अध्यापन करणाऱ्या सर्व विषयशिक्षकांकडे सोपविल्यास हे काम सुसह्य व परिणामकारक होते. इ. १०वी व इ. १२ वी या वर्गांना अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांना त्या वर्गातील विद्यार्थी समान संख्येने विभागून दिले जातात. त्यामुळे प्रत्येक शिक्षकाकडे सरासरी १० ते १५ विद्यार्थ्यांची जबाबदारी येते. या मर्यादित विद्यार्थीसंख्येला संबंधित शिक्षक चांगल्या प्रकारे न्याय देऊ शकतात. संबंधित शिक्षकांनी विद्यार्थी व पालक यांच्याशी प्रभावी संपर्कव्यवस्था निर्माण करून त्यांच्याबरोबर विश्वासाचे नाते निर्माण करावयाचे आहे. यामध्ये शिक्षकांनी त्यांच्याकडे जबाबदारी सोपविलेल्या विद्यार्थ्यांच्या संपर्कात राहून त्यांना समजून घ्यावे. त्यांच्या विविध विषयांच्या कामगिरीच्या आधारे त्यांना मार्गदर्शन व आवश्यकतेनुसार समुपदेशन करावे. एखाद्या विषयात तो अप्रगत असेल तर संबंधित विषयशिक्षकांशी बोलून त्याला योग्य तो आधार देऊन त्याची त्या विषयात प्रगती करून घेणे, हे करीत असताना सातत्याने पालकांच्या संपर्कात राहणे. सदरच्या संपर्क व्यवस्थेसाठी पालक सभा, फोन कॉल्स, पालकांच्या घरी भेटी, पालकांच्या शाळेस भेटी इत्यादी माध्यमांचा वापर करण्यात यावा. पालकांना आवश्यक मार्गदर्शन करावे. त्यांच्याशी सुसंवाद प्रस्थापित करून विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासाचे नियोजन करावे व त्यानुसार त्याची कार्यवाही करण्यास विद्यार्थी व पालक यांना प्रेरित करावे. हे सर्व करीत असताना प्रथम त्या विद्यार्थ्याला, ज्या स्थितीत आहे त्या स्थितीत स्वीकारावे. त्याच्यातील चांगल्या

बाबीची प्रशंसा करावी. जेथे सुधारणेला वाव आहे ती बाब त्याला हळूवारपणे सांगून त्याला कार्यप्रेरित होण्यासाठी मार्गदर्शन करावे व आवश्यकतेनुसार समुपदेशन करावे. विद्यार्थीविकासासाठी शाळेकडून ज्या ज्या बाबी करणे अपेक्षित आहे, त्या सर्व बाबी पूर्ण करण्यासाठी संबंधित शिक्षकांनी सातत्याने प्रयत्न करावयाचे आहेत. तसेच त्या विद्यार्थ्यांच्या विकासांमध्ये पालकांकडून ज्या बाबतीत मदतीची गरज आहे त्या पुरवण्यास पालकांना मार्गदर्शन करावे. याकामी विशेष करून माता पालकांचे सहकार्य घेण्याचा जास्तीतजास्त प्रयत्न करावा.

३. आढावा सभा :

शैक्षणिक वर्षामध्ये ठरावीक कालावधीनंतर शाळेमध्ये विद्यार्थी-पालक-शिक्षक यांचे संयुक्त मेळावे आयोजित करण्यात आले. वर्षभरात किमान तीन मेळावे आयोजित करण्यात आले. यामध्ये पहिल्या उद्बोधन कार्यशाळेमध्ये ज्या ज्या बाबींचा विचार करण्यात आला होता त्या अनुषंगाने पुढील सभामध्ये आढावा घेऊन विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक प्रगती योग्य दिशेने होत आहे त्याबाबतची खात्री करण्यात आली. जर विद्यार्थ्यांची प्रगती योग्य दिशेने होत नसेल तर त्यावर ताबडतोब उपाययोजना करून अपेक्षित शैक्षणिक प्रगतीसाठी प्रयत्न करण्यात आले. या सभामध्ये विद्यार्थी, पालक व शिक्षक या सर्वांच्या भूमिकेच्या अनुषंगाने चर्चा करून सर्वांचे प्रयत्न निर्धारित दिशेने होत आहेत की नाही याची खात्री करण्यात आली.

नवोपक्रमाची यशस्विता-

शैक्षणिक पालकत्व या नवोपक्रमाची यशस्विता ही या नवोपक्रमांतर्गत येणाऱ्या विद्यार्थी, पालक,

शिक्षक व शाळा या घटकांना त्याचा किती फायदा झाला यावर अवलंबून आहे. खरेतर या नवोपक्रमाच्या माध्यमातून या चारही घटकांना त्याचा फार चांगला फायदा झाला आहे.

विद्यार्थी-

१. शैक्षणिक पालकत्व उपक्रमामुळे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये वाढ झाली.
२. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन करण्याच्या प्रेरणेमध्ये वाढ झाली.
३. विद्यार्थ्यांच्या शालेय तसेच शालाबाह्य वर्तनामध्ये सुधारणा घडून आली आहे.
४. विद्यार्थ्यांचा आपल्या स्वतःकडे व शाळेकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन सकारात्मक झाला.
५. विद्यार्थी शाळेला नियमितपणे येऊ लागला परिणामी त्याची उपस्थिती वाढली.

पालक -

- पालकांना आपल्या पाल्याची शाळास्तरावरील अभ्यासातील प्रगती व त्याचे शालेय वर्तन याबाबतची माहिती समजू लागली.
२. पालकांना आपल्या पाल्याचे शाळास्तरावरील वर्तन समजल्याने त्याच्याशी सकारात्मक संवादाच्या माध्यमातून चांगल्या वर्तनाचे, कामाचे, कौतुक व कमतरतेच्या पातळीवर त्याला मदत करता येऊ लागली.
 ३. पालकांना शाळेचे वार्षिक कॅलेंडर समजले.
 ४. पालकांना आपल्या पाल्याशी कसे वर्तन करावे, त्याला कार्यप्रेरित कसे करावे व त्याच्या प्रगतीसाठी त्याला मदत कशी करावी हे समजू लागले.
 ५. पालकांची विद्यार्थ्यांच्या घरच्या पातळीवरील

अभ्यासातील गुंतवणूक वाढली व त्याचा दर्जाही सुधारला.

६. पालकांनी आपल्या पाल्याकडून अतिरिक्त अपेक्षा करण्याचे बंद केले व मुलांना त्यांच्या क्षमतेप्रमाणे व त्यांच्या कलाने प्रगती करू देऊ लागले.

शिक्षक -

१. पालक संपर्कामुळे शिक्षकाला विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गरजा समजल्या. त्यामुळे त्या गरजा पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने अध्ययन-अध्यापनाचे नियोजन करून त्याची परिणामकारक कार्यवाही करता आली.
२. शिक्षकांना विद्यार्थ्यांच्या घरच्या पातळीवरील वर्तन समजल्यामुळे आवश्यकतेनुसार/सुधारणा करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन व समुपदेश करता येऊ लागले.
३. शिक्षकांचा अध्ययन-अध्यापनाच्या अनुषंगाने कार्यभार हलका होऊ लागला.
४. एकमेकांबद्दल विश्वासाचे नाते निर्माण झाले या सर्वामुळे शिक्षकांचे नीतीधैर्य वाढून कामगिरीही सुधारली.

शाळा -

१. उपक्रमामुळे शाळेच्या गुणवत्ता विकासामध्ये सुधारणा/ वाढ झाली.
२. या उपक्रमामुळे शाळा व पालक म्हणजेच पर्यायाने समाज यांच्यामध्ये विश्वासाचे नाते निर्माण झाल्यामुळे शाळेची जाहिरात होऊ लागली.
३. शाळेच्या विकासासाठी पालक व समाज मदत करू लागला.

कृती एक - उपयोग अनेक

कुंझरकर क्रांती

८२७५२९२०२२

अशा प्रकारे प्रत्येक घटनेत गणित शोधण्याची, गणिताचा संबंध व्यवहाराशी जोडण्याची किंवा गणित शिकताना त्याचा कुठे उपयोग होईल असा विचार करण्याची सवय विद्यार्थ्यांना लागली की, त्यांना गणित विषय आव्हानात्मक वाटू लागेल. आणि ते आनंदाने उदाहरणं सोडवण्याचा, गणित शिकण्याचा प्रयत्न करू लागतील. तार्किक विचार करण्याची सवय त्यांना लागेल. पण ह्या सगळ्या गोष्टी घडवून आणण्यात शिक्षकांची भूमिका खूप महत्त्वाची आहे.

विद्यार्थी जेव्हा गणिताचा अभ्यास करतात, उदाहरणाच्या काठिण्य पातळीबाबत चर्चा करतात तेव्हा हे उदाहरण मागच्या वर्षी सोडवल्याप्रमाणे किंवा मागच्या प्रकरणातील सूत्र अथवा नियम वापरून सोडवता येईल, हे उदाहरण तर आपल्याला शिकवलेले नाही, असं उदाहरण तर आपल्या पुस्तकातही नाही, परीक्षेत अशी उदाहरणं आली तर इतका वर्षभर केलेला अभ्यास व्यर्थ! त्याचा उपयोग काय? अशा अनेक शंका विद्यार्थ्यांच्या मनात येतात. आणि त्यांना गणित विषय अवघड, नीरस असा वाटायला लागतो. गणित विषयाची त्यांना भीती वाटू लागते. आणि ज्याच्यात रस वाटत नाही त्या विषयाचा

अभ्यास करण्याविषयी टाळाटाळ सुरू होते. पण हे असंच चालू राहून चालणार नाही. कुठेतरी बदल व्हायला हवा. ह्या सगळ्याच शंकांचं एकत्रित उत्तर म्हणजे आपण जर एखादी कृती करून त्या कृतीशी संबंधित जास्तीत जास्त संकल्पना स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला, त्याची दैनंदिन व्यवहाराशी सांगड घातली, संकल्पना स्पष्ट करताना त्यावर आधारित कोणकोणते प्रश्न विचारले जाऊ शकतात, मग ते या आधीच्या कोणत्याही वर्गातील असोत किंवा पुढच्या वर्गातील असोत. असा विविधांगी विचार केला, तर निश्चितच विद्यार्थी प्रयत्न करू लागतील, असे मला वाटते. आणि म्हणूनच 'कृती एक-उपयोग अनेक' ह्या विषयावर लिहण्याचा माझा हा प्रयत्न.

उदाहरणार्थ - पाढे : सुलट क्रमाने पाढ्यांचे निरीक्षण केल्यास बेरीज, गुणाकार आणि उलट क्रमाने पाढ्यांचे निरीक्षण केल्यास वजाबाकी, भागाकार इ. मूलभूत क्रिया पाढ्यांमध्ये समाविष्ट असल्याचे निदर्शनास येते. तसेच संख्यांचा चढता क्रम, उतरता क्रम, पटीतील संख्या, विभाजक, वर्गसंख्या, घनसंख्या, अंकगणिती श्रेणी, इ. गणितातील संकल्पना स्पष्ट होतात. एवढंच नाही तर गणिती कोडं सोडवताना, बुद्धिमत्ता चाचणीतील प्रश्न सोडवताना देखील पाढ्यांचा उपयोग होतो. म्हणजेच काय तर पाढे निरीक्षण असो किंवा पाढे तयार करणे असो, कृती एकच आहे, परंतु उपयोग अनेक आहेत. अशी

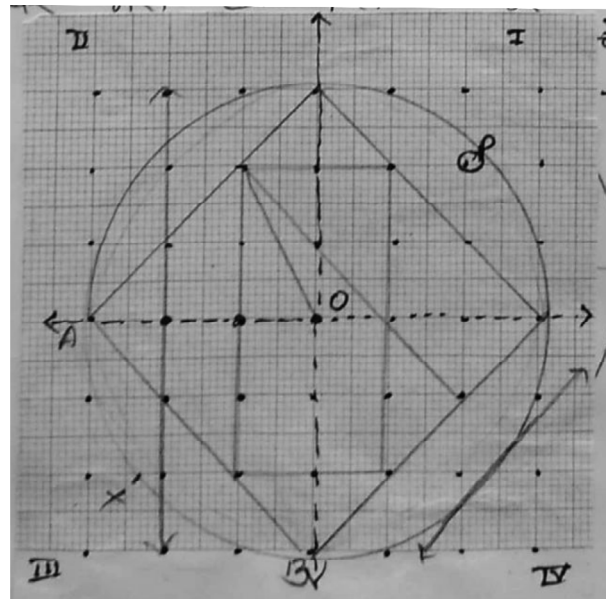
कितीतरी उदाहरणं आपल्याला विद्यार्थ्यांसमोर मांडता येतील. विद्यार्थी विचार करायला शिकतील, गटात चर्चा करू लागतील.

गणिताचे प्राथमिक घेण्यासाठी एक खडूचे रिकामे खोके टेबलावर ठेवले. विद्यार्थ्यांना दोन मिनीटे निरीक्षण करण्यास वेळ दिला. त्यानंतर खोक्या संदर्भात आपणास काय काय माहिती मिळवता येईल. असा मुक्त प्रश्न विचारल्यावर विद्यार्थी 'लांबी, रुंदी, उंची मोजू शकतो, ही इष्टिकाचिती आहे. आपण त्याचे पृष्ठफळ, घनफळ काढू शकतो' अशी उत्तरे देतात. खोक्याला बाहेरून रंगीत कागद लावण्यासाठी, शिक्षकांनी जर कागदाचा दर सांगितला तर विद्यार्थी कागदासाठी किती खर्च येईल ते आकडेमोड करून सांगतात. लांबी, रुंदी, उंची, पृष्ठफळ, घनफळ इ. च्या एककांविषयी चर्चा करता येते. या उदाहरणात खोक्याचे निरीक्षण ह्या एकाच कृतीतून कितीतरी संकल्पना स्पष्ट होतात. या प्रमाणे घनाकृती, शंकू, वृत्तचिती, गोल यांसारखी अनेक उदाहरणे देता येतील.

लहानपणी चातुर्मासात आजी आम्हाला पारिजातकाची फुलं गोळा करून आणायला सांगत असे. श्रीकृष्णाला एकूण सव्वा लक्ष फुलं वाहायची हा तिचा मानस. आम्ही भावंडं अगदी आनंदाने तीन चार झाडांची खाली पडलेली फुलं गोळा करून आणून द्यायचो आणि तिला फुलं मोजून द्यायला देखील मदत करायचो. मोजताना १, २, ३, ४, - --१० याप्रमाणे दहा फुलांचे दहा गट मिळून शंभर फुलांचा एक ढीग याप्रमाणे ढीग तयार व्हायचे. प्रत्येक शंभर फुलांसाठी आजी एक फूल बाजूला ठेवत

असे. आजी शिकलेली नव्हती पण आम्ही मात्र शाळेत बेरीज, एकक, दशक, शतक, सहस्र, हातचा इ. संकल्पना शिकलो होतो. त्यांची एक प्रकारे उजळणी होत होती. आणि पुढच्या घटकांचा विचार केला तर पाढे, अंकगणिती खेळ संच, दहाच्या पटीतील संख्या, शंभरच्या पटीतील संख्या, वारंवारिता, ताळ्याच्या खुणा, फुलांची संख्या जास्त असलेला अंक म्हणजे बहुलक म्हणजे सांख्यिकी इ. ची नकळतपणे झालेली पूर्वतयारीच म्हणावी लागेल. शतक पूर्ण होण्यासाठी सात फुलं कमी पडत असतील तर आजी शतक पूर्ण धरायची आणि दुसऱ्या दिवशीच्या फुलांच्या संख्येतून सात वजा करायची. यातूनच नित्यसमानतेसाठी जेवढे मिळवणे ही संकल्पना स्पष्ट होते. निसर्गाच्या सान्निध्यात पारिजातकाचा दरवळ घेत, फुलं गोळा करण्याचा आनंद सहजतेने झाडांचे महत्त्व आणि उपयुक्तता सांगून जातो. वृक्षसंवर्धनाचा संदेश देऊन जातो.

दैनंदिन जीवनातील अशा कितीतरी घटना/ कृती असतात की ज्यांमधून गणिताच्या अनेक

संकल्पना, संबोध स्पष्ट होतात. एका कार्डबोर्डवर केंद्रबिंदू घेऊन सोईस्कर त्रिज्येचे वर्तुळ समाविष्ट होईल असा चौरस आखून घेतले तसेच चौरसात आलेखाप्रमाणे खाते तयार होतील असे रेषाखंडाचे आरेखन केले. त्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या मदतीने त्यावर ठरावीक अंतरावर असे छोटे खिळे ठोकून घेतले, तर त्याचा चौरस, चौकोनाचे प्रकार संख्यारेषा, चरण, अक्ष, आलेख, ३०-६०-९० प्रमेय, ४५-४५-९० प्रमेय, पायथागोरस प्रमेय, केंद्र, त्रिज्या, व्यास, जीवा, स्पर्शिका, वृत्तछेदिका, कंस, केंद्रीय कोन, आंतरलिखित कोनाचे प्रमेय, त्रिकोणमितीवर आधारित गुणोत्तर, काही सममितीतील आकृत्या इ. संकल्पना स्पष्ट करण्यासाठी उपयोग होतो.

थेंबांच्या रांगोळीतही आपण भौमितिक आकृत्या, एकरूपता, सममिती, आलेख इ. घटक स्पष्ट करू शकतो. बचत खात्यात रक्कम ठेवणे. किंवा कर्ज घेणे ह्या एकाच कृतीमुळे मुद्दल, रास, मुदत, व्याजाचा दर, सरळ व्याज, चक्रवाढ व्याज, हप्ते, अंकगणिती श्रेणीतील काही संकल्पना, फायदा, तोटा, गुणाकार, भागाकार, बेरीज, वजाबाकी, घातांक

यांसारख्या गणितातील संकल्पना स्पष्ट होतात.

अशा प्रकारे प्रत्येक घटनेत गणित शोधण्याची, गणिताचा संबंध व्यवहाराशी जोडण्याची किंवा गणित शिकताना त्याचा कुठे उपयोग होईल असा विचार करण्याची सवय विद्यार्थ्यांना लागली की, त्यांना गणित विषय आव्हानात्मक वाटू लागेल. आणि ते आनंदाने उदाहरणं सोडवण्याचा, गणिते शिकण्याचा प्रयत्न करू लागतील. तार्किक विचार करण्याची सवय त्यांना लागेल. पण ह्या सगळ्या गोष्टी घडवून आणण्यात शिक्षकांची भूमिका खूप महत्त्वाची आहे. शिक्षकाला देखील सतत प्रयत्नशील राहावे लागणार आहे. हे काही एक दोन किंवा मोजक्याच शिक्षकांच्या प्रयत्नाने होणार नसून सर्व गणित विषय शिक्षकांना यासाठी गणित प्रबोधनाचा ध्यास बाळगावा लागेल. पायाच पक्का नसेल तर अगदी प्राथमिक स्तरापासून मनी बाळगलेली गणिताची सुंदर कलाकृती साकार होणारच नाही.

चला सकारात्मक प्रयत्न करू या खास विद्यार्थी गणितात होणार नाही नापास!

